

Immanuel Wallerstein en de industriële revolutie

hoe staaf een metser-historicus tegenover de architect-modellenbouwer?

Eric Vanhaute

Negenhonderd bladzijden lopende tekst en voetnoten, zover staat Wallerstein met zijn nu drie delen tellend levenswerk *The Modern World-System*. Van deze 900 bladzijden, welke de periode van 1500 tot 1840 overschouwen, worden er dertig, drie procent dus, gewijd aan de zogenaamde Industriële Revolutie (1). De eerste Industriële Revolutie wel te verstaan, volgens de gangbare literatuur te dateren en te situeren in de periode 1750-1850, eerst in het Verenigd Koninkrijk en later in continentaal West-Europa.

De beperkte aandacht van Wallerstein is revelerend, want in de historiografie van de laatste eeuw vinden we geen begrip of concept dat zoveel wetenschappelijke inkt heeft doen vloeien als deze Industriële Revolutie. Ook nu nog, en blijkbaar meer dan ooit, verschijnen lange monografieën, doorwrochte artikels en verzamelbundels over deze periode van economische versnelling en vernieuwing (2). Veel indruk zal dit niet op Wallerstein maken. Immers, zo schrijft hij op het einde van zijn korte analyse: 'I share (...) the view that the concept of the 'industrial revolution' and its almost inevitable correlate, that of the 'first industrial revolution' of Great Britain, is profoundly misleading'. Niet alleen een onbruikbaar concept dus, 'a misnomer' zoals anderen het noemen, maar ook een misleidend, bedrieglijk concept. Immers, nog steeds volgens Wallerstein, het geeft een vals antwoord op een valse vraag. De vraag is immers niet: 'why was England first?' of met andere woorden: waarom verkrijgt één land de suprematie over andere landen (lees hier: Groot-Brittannië over Frankrijk)? Maar wel: waarom kent de kapitalistische wereld-economie in de periode 1750-1850 een

nieuwe versnelling, met als gevolg een grotere concentratie van winstgevend economische activiteiten op Engels grondgebied?

De oorspronkelijke vraag die aan de basis ligt van deze lezing luidde: hoe onderbouwt Wallerstein de stelling van het 'bedrieglijk concept' en, ten tweede, hoe past deze zienswijze in het geheel van zijn oeuvre? In antwoord op deze vragen kan ik echter kort zijn: a) hij onderbouwt de stelling nauwelijks en b) de zienswijze van Wallerstein is de enig mogelijke binnen de door hem gedefinieerde wereld-systeem logica.

Betreffende het eerste. In de dertig bladzijden die Wallerstein wijdt aan het concept Industriële Revolutie, worden door middel van een selectief literatuur-overzicht de reeks van oorzakelijke verbanden (productiefactoren, landbouwrevolutie, cultuur e.d.m.) en de diverse definiëringen van de Industriële Revolutie op een rij gezet. In de beoordeling van de vele argumenten speelt hij het spel wat al te gemakkelijk. Ten eerste veegt hij elke oorzakelijke factor van tafel met het argument dat er geen eensgezindheid over bestaat, terzelfdertijd de mogelijkheid uitsluitend dat het ook om een combinatie van factoren zou kunnen gaan. Ten tweede blijft hij uitgaan van een oude, erg strikte invulling van het concept, terwijl de meer recente literatuur -die we tussen haakjes niet in zijn boek, toch pas gepubliceerd in 1989, terugvinden- de nadruk legt op lange-termijnontwikkelingen, graduele verschuivingen en regionale focussen. Samengevat: we vinden hier een mooi staaltje van 'functionalistische' geschiedschrijving. Er wordt bewezen wat niet anders dan bewezen kon worden.

En wat bewezen moest worden ligt volledig in de lijn van het project dat Wallerstein nu al twee decennia met een ongelooflijke consequentie uitwerkt. Al in de inleiding van het eerste deel van *The Modern World-System*, gepubliceerd in 1974, beschrijft hij zijn moeizaam wetenschappelijk gevecht met het gefaseerd moderniseringsdenken. Het duurt tien jaar en enkele boeken voordat Wallerstein dit analysekader, voor hem 'a vast conceptueel morass', achter zich kan laten. En wat staat er meer symbool voor het westers ontwikkelingsdenken dan de tweeenheid Franse Revolutie en Industriële Revolutie? De geboorte van de burgerlijke en industriële samenleving als definitieve 'take-off' van de moderne staat. In zijn afrekening met het moderniseringsdenken - één van zijn vroege artikels heeft Wallerstein trouwens *Modernization: requisat in pace* genoemd (3) - kon Wallerstein uiteraard niet anders dan schoon schip te maken met de revolutie-metafoor in het algemeen en met de Industriële en Franse Revoluties in het bijzonder.

Ik zei al dat het mijn oorspronkelijke intentie was Wallersteins analyses en retoriek desbetreffende onder het zoeklicht te houden. Het zou ons -vrees ik- weinig leren. Ja, dat Wallerstein selectief is in zijn feitenrelaas, selectief is in zijn argumentatie en literatuur, dat is bekend (4). Vele aspecten uit het verhaal

dat hij ons vertelt staan ter discussie, heel wat is al ongenadig onderuit gehaald (5). Wallersteins magnum opus *The Modern World-System is* en blijft een opvallend weinig geciteerd werk en zal als analytisch werkstuk de tand des tijds naar alle waarschijnlijkheid niet doorstaan.

Doet dit er toe? Ik denk het niet. Er is hier maar één relevante vraag, een vraag die in de historische wereld veel te weinig wordt gesteld: helpt het conceptueel kader dat de Wereld-Systeem analyse ons biedt ons vooruit in onze kijk op historische ontwikkelingen? In dit licht is zijn *Modern World-System* wel belangrijk: ondanks, en misschien beter nog, dank zij de vele afwijzende reacties worden vragen gesteld en antwoorden voorgesteld die heel wat historische twisten een nieuwe dynamiek geven. Neem daarbij een aantal van zijn methodologische bijdragen die zijn nieuwe holistische wetenschapsvisie ondersteunen, dan moge duidelijk zijn dat we te doen hebben met één van de belangrijkste sociale wetenschappers van het laatste kwart van deze eeuw.

Wallersteins model, in de loop van twee decennia uitgediept, verfijnd, genuanceerd en nu door een nieuwe generatie sociale wetenschappers eigen gemaakt, getoetst binnen de eigen disciplines en verder uitgebouwd, dit model heeft ons een nieuw onderzoeksparadigma gegeven dat tegelijkertijd zo allesomvattend en zo ambitieus is, dat het mee de sociale Wetenschappen van de volgende eeuw een gezicht zal geven.

Het Wereld-Systeem perspectief, zo schreef Wallerstein ooit, is geen theorie, maar een protest, "a protest against the ways in which social scientific inquiry was structured for all of us at its inception in the middle of the nineteenth century". Het is deze in vele disciplines en in nog veel meer subdisciplines opgedeelde onderzoeksmethode, die verantwoordelijk is voor het "closing off rather than opening up" van de belangrijke onderzoeksvragen die voor ons liggen. Deze vragen hebben hun wortels in de nieuwe versnellingsfase waarin het historisch kapitalisme zich nu bevindt en hebben tot doel de voorliggende keuzemogelijkheden te duiden, zonder daarom terug te vallen in een teleologisch geloof in 'goede' of 'slechte' ontwikkelingsschema's.

De eerste fundamentele verwezenlijking van het Wereld-Systeem paradigma is de verschuiving van de 'eenheid van analyse' van gemeenschap en/of staat naar het overkoepelende historische systeem. Deze verschuiving in perspectief - naar het zeggen van Wallerstein in navolging van Fernand Braudel - heeft de sociaal-historische analyse een belangrijke nieuwe dynamiek gegeven. Oude onderzoeksdata krijgen in het licht van dit nieuw relationeel interpretatiekader een andere invulling. Nieuwe invalshoeken dringen zich op, nieuw bronnenonderzoek moet oude scheidingen overbruggen. Hegemonisering, periferisering en de-

periferisering, incorporatie, het zijn maar enkele nieuwe invalshoeken die op termijn het westers 'ontwikkelingsdenken' waaruit de Wereld-Systeem analyse in gegroeid, moeten vervangen.

Een tweede en zo mogelijk nog meer ambitieuze doelstelling vinden we verwoord in de titel van een belangrijke bundel methodologische bijdragen uit 1991 *Unthinking Social Sciences*: de opbouw van een geïntegreerde, discipline-overstijgende sociale wetenschap.

De geschiedenis, zegt Wallerstein, bestudeert en verklaart nog teveel het particuliere, "wie es wirklich gewesen ist", terwijl de sociale wetenschap alleen maar streeft naar een articulering van een universele set van regels die het sociale gedrag verklaren. Idiografische kommaneukenij versus nomothetische generalisering dus, in welke taakverdeling de rol van de historicus eigenlijk beperkt blijft tot leverancier van de data. De unidisciplinaire sociale wetenschap van Wallerstein moet eerst en vooral dit dualisme oplossen.

Een verdere stap vooruit in de Wereld-Systeem analyse, de tweede generatie als het ware, vereist het stellen én oplossen van nieuwe vragen, het incorporeren van nieuwe analyses. Het lezen van Wallersteins kritiek op het concept Industriële revolutie geeft mij een gelegenheid een aantal bedenkingen op een rij te zetten (6). Enkele bedenkingen dus van een historicus, opgegroeid met zijn twee voeten in het veldwerk, en voor het grootste deel van zijn tijd met zijn neus in de omgeploegde grond.

Vooreerst is er de integratie van het micro- en het macro-niveau. Wallerstein mag dan wel schrijven dat dit voor hem een 'a totally false problem' is (7), het blijft voor mij een open vraag én een doelstelling van de eerste orde na te gaan op welke wijze de ervaringswereld van de actoren kan worden verbonden met de overkoepelende sociale en economische structuren (8). Er zijn veelbelovende openingen gemaakt in het onderzoek naar huishoudvorming en familiale overlevingsstrategieën, in regionale analyses ook. Blijft de vraag naar de aard en de richting van de wisselwerking. Hoe werken overkoepelende structuren in op de dagelijkse leefwereld van de huishoudens, hoe formuleren zij hun verzet en op welke wijze kan dit het verloop van de macro-structuren beïnvloeden?

In rechtstreeks verband hiermee staat een van de meest fundamentele paradigma's in de sociale wetenschappen: voluntarisme versus determinisme, of individuele / lokale autonomie versus sociale / centrale bepaling. Wat is de ruimte voor Vrij initiatief binnen het schijnbaar onoverkomelijk groeiproces van het historisch kapitalisme? In meer recente publikaties laat Wallerstein hier enige

opening voor, verwijzend naar de chaos-theorie van Prigogine, de bewegingsruimte te laten afhangen van samenlopende versus kruisende conjuncturen. In dit laatste geval kunnen kleine verschuivingen grote gevolgen hebben, wat in het eerste geval volledig omgekeerd is.

Een sociale theorie met unifiërende ambities moet dualismen als deze kunnen overstijgen. Het zal veel eerder met continuüm-schalen zijn dat wij in de toekomst gaan werken. Dit is ook het geval voor een variant op het 'externe structuren versus interne verhoudingen' debat: wordt het historisch kapitalisme getekend door de overkoepelende ruilverhoudingen of door interne produktieverhoudingen? Beide, uiteraard. Maar hoe koppelen we deze aan elkaar: interregionale en internationale surplusstromen versus interne kapitaal/arbeid verhoudingen? Hoe maken we uit welke spanningen op welk moment het meest decisief waren? Welke krachten hebben op welk moment het commercialiseringsproces, 'the commodification of everything' dixit Wallerstein, gestuurd? Hiermee hebben we een voorbeeld van de wijze waarop Wallersteins categorieke stellingen en de even scherpe als afwijzende kritieken hierop van politicologen als Theda Skocpol en economen als Robert Brenner elkaar kunnen bevruchten (9).

Ten slotte zullen de westerse, euro-americo-centrische grondslagen van het Wereld-System model in de toekomst uitgedaagd en, wie weet, uitgehold worden. Het mag verwacht en verhoopt worden dat in de nabije toekomst (eii deel van) de belangrijkste analyses zullen worden geschreven buiten de campussen van westerse universiteiten. De confrontatie die dit teweeg zal brengen zal mee de richting bepalen welke de Wereld-Systeem analyse in de toekomst zal uitgaan.

De Wereld-Systeem analyse beoogt een holistisch relationeel ontwikkelingsmodel. Zij zal in deze bijzonder ambitieuze doelstelling maar slagen in de mate waarin zij succesvol is in het herdefinieren van het arsenaal begrippen en analyse-objecten waarmee we al twee eeuwen werken: huishouden, arbeid, produktiemethodes, klasse, staat en zo meer (10). Daarnaast heeft zij als opdracht de duale verhoudingen micro-ervaring en macro-structuren en lokaal initiatief en determinerende historische systemen op nieuwe, graduele schalen uit te tekenen. De comparatieve studie van de versnellingsfasen in het historisch kapitalisme, 1450-1550, 1750-1850 en de tijd waarin we nu leven, biedt hiervoor een uitgelezen onderzoekskader. Met Wallersteins analyse van de Industriële Revolutie kan men weinig aanvagen. Met het relationeel interpretatiemodel dat hij en zijn medewerkers uitbouwen daarentegen kan zo iets als deze Industriële Revolutie een hernieuwde invulling krijgen.

NOTEN

- (1) T. Wallerstein (1989), pp. 3-33. Een verkorte versie vinden we in I. Wallerstein, "The Industrial Revolution: Cui Bono?", in: Id. (1991), pp. 41-50.
- (2) Zie o.a. het belangrijke artikel van M. Berg en P. Hudson (1991).
- (3) Origineel 1976, overgenomen in T. Wallerstein (1979), pp. 132-137.
- (4) "T was interested in describing particular events only insofar as they threw light upon the system as typical instances of some mechanism, or as they were the crucial points in some major institutional change" (T. Wallerstein (1974), p. 8).
- (5) Zie o.a. de kritieken van Ted W. Margadent (over Wallerstein en de Franse Revolutie) en van Joel Mokyr (over Wallerstein en de Industriële Revolutie) in *Theory and Society*, 1991, pp. 891-899.
- (6) Uiteraard doe ik dit mede op basis van meer indringende beschouwingen over het Wereld-Systeem denken, inzonderheid W.G. Martin (1994). Zie ook enkele bedenkingen in E. Vanhaute (1993).
- (7) T. Wallerstein (1990). p. 288.
- (8) Zie ook H. Soly (1992) en C. Lis - H. Soly (1993).
- (9) De kritieken van Th. Skocpol en R. Brenner, heide verschenen in 1977 als bespreking van het eerste deel van *The Modern World-System*, behoren ook nu nog tot de meest indringende die op Wallersteins interpretatiekader in het algemeen en op het reductionistische karakter van het inter-statensysteem in het bijzonder zijn verschenen. Over de mogelijkheid de invalshoeken samen te brengen, zie D. Garst (1985) en S. Bowles (1988). Deze laatste schrijft (p. 434): '(...) we are forced to represent the exploitation of labor as being determined not only by the wage bundle and the extraction of labor from labor power in the production process, hut in substantial measure by the prices at which goods are exchanged between the economies that make up the world-system, or between modes of production in a given economy". Met andere woorden: Adam Smith (de marktsfeer) ontmoet Karl Marx (de produktiesfeer).
- (10) Op dit vlak kan de Wereld-Systeem analyse al belangrijke resultaten voorleggen op het gebied van arbeidsverhoudingen (betaald/niet-betaalde arbeid) en huishoudvorming (zie o.a. J. Smith e.a. (1992)) en van het interstaten-systeem (G. Arrighi (1994)), telkens in het perspectief van de relaties tussen kern, semi-periferie en periferie.

Selectieve Bibliografie

- ARRIGHI (G.), *The long 20th century. A Social Theory of our Times*, London, Verso, 1994.
- BERG (M.) - HUDSON (P.), "Rehabilitating the Industrial Revolution", *Economic History Review*, 1991,
- BOWLES (S.), "Class versus World-Systems Analysis? Epitaph for a False Opposition", *Review*, vol. XI, 1988, 4, pp. 433-451.
- GARST (D.), "Wallerstein and his Critics", *Theory and Society*, 1985, 4, pp. 469-497.

-
- HOPKINS (T.K.) - WALLERSTEIN (I.) a.o., *World-System Analysis. Theory and Methodology*, Beverly Hills-London, Sage, 1982.
- LIS (C.) - SOLY (H.), 'Economische en Sociale Geschiedenis van de Nieuwe Tijd: Nieuwe Uitdagingen', in: E. AERTS e.a. (eds.), *Studia Historica Oeconomica. Liber Amicorum Herman Van Der Wee*, Leuven, Universitaire Pers, 1993, pp. 183-197.
- MARTIN (W.G.), "The World-Systems Perspective in Perspective. Assessing the Attempt to Move Beyond Nineteenth-Century Eurocentric Conceptions", *Review*, Vol. XVII, 1994; 2, pp. 145-186.
- SMITH (D.), *The Rise of Historical Sociology*, Cambridge, Polity Press, 1991.
- SMITH (J.) na., *Creating and Transforming Households: the Constraints of the World-Economy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992.
- SO (A.Y.), *Social Change and Development. Modernization, Dependency and World-System Theories*, Newbury Park, Sage, 1990.
- SOLY (H.), "Geschiedenis in de jaren tachtig: wetenschap of verhaal?", in: Th. VENCKELEER - W. VERBEKE (eds.), *Cultuurwetenschappen in beweging*, Leuven-Antwerpen, Vlaamse Vereniging voor Cultuurwetenschappen. 1992, pp. 25-56.
- TROMP (B.), "De theorie van het wereldsysteem: een overzicht", *Sociologische Gids*, 1988, 1, pp. 4-23.
- VANHAUTE (E.), "Processes of Peripheralization in a Core Region: 'ne Campine Area of Antwerp in the 'long' nineteenth Century", *Review*, vol. XVI, 1993, 1, pp. 57-84.
- WALLERSTEIN (I.), *The Modern World-System 1, II, III*, San Diego, Academic Press, 1974, 1980, 1989.
- WALLERSTEIN (I.), *The Capitalist World-Economy*, Cambridge-Paris, Cambridge University Press - Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1979.
- WALLERSTEIN (I.), *Historical Capitalism*, London, Verso, 1983 (vertaald als 'Historisch Kapitalisme', Heureka, Weesp, 1984).
- WALLERSTEIN (I.), "World-System Analysis. The Second Phase", *Review*, vol. XIII, 1990, 2, pp. 287-293.
- WALLERSTEIN (I.), *Unthinking Social Science. The Limits of Nineteenth-Century Paradigms*, Cambridge (UK), Polity Press, 1991.